CC BY OPEN ACCESS

DOI: https://doi.org/10.59295/DIA.2026.2.09
CZU: 94(478)"17"(092)
Orcid ID: 0000-0002-1190-3075
Orcid ID: 0000-0002-0421-9320

„TESTAMENTELE LUI DIMITRIE CANTEMIR"

Andrei EȘANU

Doctor habilitat în istorie, profesor cercetător, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei și membru de onoare al Academiei Române, consultant științific la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova. Opera sa este axată pe cercetarea istoriei Țărilor Române în Evul Mediu și în perioada de tranziție la epoca modernă. În centrul atenției sale se află cultura scrisă medievală, istoria ecleziastică, cartea și tiparul, marile personalități politice și culturale medievale, editor de opere și studii dedicate lui D. Cantemir.

Doctor în istorie, cercetător științific la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, autoare a peste 320 de lucrări științifice, inclusiv 30 de monografii (în colaborare cu Andrei Eșanu ș.a.), în mare parte dedicate istoriei culturii scrise, epocii lui Ștefan cel Mare și operei lui D.Cantemir.

Valentina EȘANU

Testamentele lui Dimitrie Cantemir

Rezumat. Studiul abordează problema celor trei testamente lăsate de Dimitrie Cantemir posterității. Primul, cel politic, formulat în *Diploma de la Luțk*, din 2 aprilie 1711, conține două clauze principale: transmiterea ereditară a puterii autocrate de stat în Moldova dinastiei Cantemir și alta – recunoașterea din partea Rusiei în persoana țarului Petru I a integrității teritoriale a Principatului Moldovei prin recuperarea teritoriilor cucerite de turci în anii 1484-1711. Al doilea testament, cel propriu-zis, formulat de principe la 22 septembrie 1722, prin care arată cum urmează să fie partajat avutul său acumulat în Rusia între copii și persoane apropiate, având drept executor testamentar pe Ekaterina I, împărăteasa Rusiei. Cel de al treilea – ține de întreaga sa moștenire cărturărească, elaborată de-a lungul vieții sub formă de tratate istorice, filosofice, muzicale, literare, geografice ș.a., rămase în mare parte în manuscris, care fiind ulterior publicate au intrat în patrimoniul cultural național și universal.

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, Țara Moldovei, Rusia, Imperiul Otoman, testament, moștenire cantemiriană, putere princiară autocrată, relații româno-ruse.

„The Testaments of Dimitrie Cantemir"

Abstract. The study addresses the question of the three testaments left to posterity by Dimitrie Cantemir. The first, the political one, formulated in the *Diploma of Lutsk* of 2 April 1711, contains two principal clauses: the hereditary transmission of autocratic state power in Moldavia to the Cantemir dynasty, and the recognition by Russia, in the person of Tsar Peter I, of the territorial integrity of the Principality of Moldavia through the recovery of the territories conquered by the Turks between 1484 and 1711. The second, the testament proper, drawn up by the prince on 22 September 1722, sets out how his estate accumulated in Russia was to be divided among his children and close associates, with Catherine I, Empress of Russia, as executor. The third concerns his entire scholarly legacy, elaborated throughout his life in the form of historical, philosophical, musical, literary, geographical and other treatises, which remained largely in manuscript and which, once published, entered the national and universal cultural heritage.

Keywords: Dimitrie Cantemir, Principality of Moldavia, Russia, Ottoman Empire, testament, Cantemirian legacy, autocratic princely power, Romanian–Russian relations.

Testamentul lăsat de Dimitrie Cantemir poate fi examinat, după noi, sub trei aspecte: primul – politic, al doilea – de departajare a averii acumulate între urmașii săi și al treilea – cu sensul de moștenire științifică și culturală destinată posterității, atât poporului său, cât și culturii universale.

Primul dintre acestea, sub formă de **Testament politic** și în același timp și de *credo* în conformitate cu viziunile sale politice de atunci, Dimitrie Cantemir l-a formulat pe când era domn al Țării Moldovei (25 noiembrie 1710 – 17 iulie 1711). Deși nu l-a formulat într-un document aparte, totuși, după noi, acesta transpare din articolele propuse de Principe în *Diploma de la Luțk* (2/13 aprilie 1711) [1], purtând semnătura lui Petru I, țarul Rusiei. Astfel, în articolul al 3-lea al *Diplomei* este, de facto, formulată intenția domnului moldav de a deveni, după eliberarea Țării Moldovei de sub suzeranitatea otomană, domn ereditar și autocrat pe viață [1, p. 329], or, el cunoștea, fapt expus și în *Descriptio Moldaviae*, că „vechea Domnie a Moldovei a fost ereditară și că nici alegerea [domnului] [2] nu și-a avut locul, mai înainte" [3, p. 153]. Instituția domniei este în atenția autorului și în capitolele III și IV ale aceleiași lucrări, în care sunt consemnate „datinile de demult și de astăzi ale înscăunării Principilor Moldovei" [3, p. 168-186] și „întărirea" acestora în Scaun [3, p. 189-193], tradițiile istorice ale transmiterii puterii de stat din tată în fiu, când de regulă se respecta vrerea părintelui prin „diată", adică prin testament, iar în caz că acesta lipsea, conform tradiției constituite, noul domn se alegea dintre fiii lui de către marii boieri, dregători ai țării, ca în continuare Scaunul domnesc să rămână urmașilor săi direcți: „Strălucitul domn îl vom păstra pe el și pe urmașii lui din izvodul pe linie bărbătească în acea cârmuire și domniei a Țării Moldovei, fără schimbare, cu titlul de domn ...", iar conform Diplomei de la Luțk, Dimitrie Cantemir ca domn al Țării Moldovei se va afla atât „sub protecția [lui Petru I, cât] și a urmașilor, el și urmașii lui, în veci". Această prevedere era deosebit de importantă pentru Principatul moldav deoarece era lichidată tradiția păguboasă nu numai de a schimba frecvent domnii, dar și de a obține tronul prin sume enorme de bani oferite sultanului și demnitarilor de la curtea sa. De facto, se intenționa de a instaura în Moldova o diriguire autocrată după modelul monarhiei absolute a lui Petru I din Rusia. Condiția în cauză capătă dezvoltare în articolele 4, 5 și 6 ale Diplomei [4, p. 329]. Astfel, în articolul al 4-lea se subliniază că dacă vreunul din reprezentanții acestei dinastii se va dovedi „nevrednic ... atunci va urma în domniei fiul aceluia, numai dacă acela va fi socotit de bună credință. Dacă va fi însă îndoială asupra credinței lui, atunci va urma la demnitatea domniei aceleia altul domn de încredere, credincios și fără cusur din aceiași familie a Cantemireștilor și nu va trece în nici un chip demnitatea domnească la alții, până la stingerea familiei lor, ci, chiar dacă va fi un prunc în sânul mamei, se va aștepta, sub cârmuirea unor epitropi aleși din rândurile poporului moldovenesc, cu învoirea măriei noastre a țarului, până se va naște moștenitorul". Pentru mai multă convingere, în articolul al 5-lea se stipula: „Chiar dacă domnia Moldovei ar fi fost făgăduită cuiva de înaintașii noștri [de domnii de până la Dimitrie Cantemir], această făgăduială se anulează prin cea de față", adică prin articolul 4 al Diplomei. În cele din urmă, puterea absolută a domnului era formulată în articolul al 6-lea: „După vechiul obicei moldovenesc, toată puterea cârmuirii va fi în mâna domnului Moldovei".

Relațiile domnului autocrat cu boierimea erau explicate în articolele 7 și 9: „domnul să aibă putere asupra tuturor și asupra fiecăruia dintre boierii moldoveni ..." [4, p. 329], aceștia „și toți supușii domniei Moldovei să fie datori a se supune poruncii domnului, fără nici o împotrivire și scuze" [4, p. 330] de unde transpare limitarea puterii de decizie a boierimii din Sfatul domnesc. Puterea absolută a domnului urma să fie exercitată și în efectuarea actului de justiție, fapt stipulat în articolul al 10-lea.

Din același Testament politic fac parte și condițiile formulate în articolul al 11-lea al Diplomei [4, p. 330], prin care: „Pământurile Principatului Moldovei, după vechea hotărnicire moldovenească asupra cărora domnul va avea drept de stăpânire sunt cele cuprinse între râul

Nistru, Cameniţa, Bender, cu tot ţinutul Bugeacului, Dunărea, graniţele Ţării Munteneşti şi ale Transilvaniei şi marginile Poloniei, după delimitările făcute în acele ţări" şi aceste vechi hotare cu „cetăţile ..., oraşele şi oricare alte locuri întărite ... ale Principatului Moldovei, [conform articolului al 12-lea], să fie păzite şi prevăzute cu garnizoane domneşti sau, cu învoirea domnului, după nevoie" şi cu cele ale ţarului [4, p. 330]. De unde reiese că prin aceste din urmă articole, Moldova, urma să devină stat suveran şi independent, eliberat de sub stăpânirea otomană şi reîntregite vechile ei hotare de-a lungul Nistrului până la Mare şi Dunăre, prin retrocedarea teritoriilor pierdute odinioară din sud-estul ţării. Totodată, „toată ţara şi poporul Moldovei" urma să rămână de aici înainte „sub protecţia ... ţarului" [4, p. 328].

Dacă urmaşii lui Petru I nu au respectat prevederile Diplomei referitoare la domnia ereditară, or puteau s-o facă în timpul războaielor ruso-turce din sec. al XVIII-lea, când armata ţaristă s-a aflat ani de-a rândul pe teritoriul Moldovei [5, p. 255-262], în schimb, mai târziu, în privinţa teritoriilor pierdute de Moldova, ţarul Alexandru I (1801–1825) fie că prin intermediul funcţionarilor săi a ţinut să respecte articolele 11-12 ale Diplomei de la Luţk, fie din proprie iniţiativă în mersul războiului ruso-turc din 1806–1812, în anul 1807, după eliberarea de sub stăpânirea otomană a trecut Bugeacul cu oraşele şi cetăţile de-a lungul Nistrului şi a Dunării sub administrarea Divanului de la Iaşi a Principatului Moldovei, fiind reconstituite ca unităţi administrative vechile ţinuturi ale Benderului, Chiliei şi Cetăţii Albe, care erau administrate de ispravnici moldoveni numiţi de Divan [6]. Din păcate, odată cu anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rusiei, prin Tratatul ruso-turc, din 16 mai 1812, ţinuturile vechii Basarabii numite şi Bugeac au trecut de sub administrarea Principatului Moldovei în cea ţaristă. Problema acestor ţinuturi din preajma Nistrului de Jos, a Mării Negre şi Dunării de Jos a reapărut în timpul Războiului din Crimeea (1853–1856) în urma căruia vechile ţinuturi ale Chiliei, Cetăţii Albe şi Cahulului au fost retrocedate Principatului Moldovei. În urma Războiului ruso-româno-turc, din 1877–1878, aceste teritorii din nou au fost acaparate de Imperiul Rus, încât, problema acestor vechi teritorii româneşti au fost actualizate în 1918, când întreaga Basarabia a fost unită cu România. Prevederile testamentare politice ale lui Dimitrie Cantemir mai stârnesc reverberaţii în mediul intelectual şi politic până în zile noastre.

Cel de-al doilea **Testament,** de astă dată cel propriu-zis, a fost întocmit de Principele Dimitrie Cantemir cu ceva timp înainte de moarte. Acesta include 11-12 puncte, prin care el a arătat cum urmează să fie împărţit avutul primit şi adăugat prin cumpărări în Rusia. Or, în conformitate cu legile noii sale patrii, pentru a evita fărămiţarea proprietăţilor, moştenitor urma să devină doar unul dintre fiii săi, pe când ceilalţi, fie că completau rândurile dvorenimii ţariste cu funcţii în structurile centrale şi guberniale ale Imperiului, fie urmau o carieră militară, iar fiicele trebuiau să se mulţumească cu bunuri moştenite de la mama lor, precum şi cu anumite daruri personale şi să rămână în aşteptarea unei căsătorii cât mai reuşite.

Întrucât Dimitrie Cantemir nu s-a putut hotărî personal pe cine să-l lase moştenitor unic dintre cei patru fii ai săi (Matei, Constantin, Şerban şi Antioh), s-a limitat doar la aceea că l-a înlăturat dintre moştenitori pe fiul cel mai mare – Matei, poate considerând că va avea o strălucită carieră militară. Totodată, dintre ceilalţi trei fii, principele a ţinut să sublinieze că „ ... îl consider mai bun pe fiul Constantin, iar prin capacitate mintală şi ştiinţe cel mai bun dintre toţi ar fi fiul meu mai mic", Antioh. Drept urmare, Cantemir lasă la discreţia executorului testamentar, în persoana Împărătesei Ekaterina I, să-l aleagă pe moştenitorul unic, ţinând cont de aceea cum se vor afirma aceştia ulterior. Totodată, Alteţea Sa să aibă grijă ca din veniturile moşiilor cantemiriene să rezerve anual sume pentru instruirea lor în străinătate. Conform Testamentului şi *înţ*elegerilor pe care le-a avut cu cea de-a doua soţie Anastasia Trubeţkaia, principele nu pretinde la zestrea pe care i-au dat-o părinţii ei, avuţie din care urma s-o întreţină, s-o instruiască şi s-o căsătorească cât mai izbutit pe fiica lor minoră Smaragda-Ekaterina.

Potrivit altor prevederi din Testament, Cantemir lăsa anumite sume băneşti fratelui său Antioh, prizonier al sultanului la Ţarigrad, vărului său Grigorie Bantâş, precum şi cămărăşului Antioh Pavlov, care administra averile principelui.

Cu toate acestea, poate din cauza că în scurtă vreme Dimitrie Cantemir, apoi şi Împărăteasa Ekaterina I, ca executor testamentar, s-au stins din viaţă, între urmaşii principelui au izbucnit neînţelegeri care au durat mai mulţi ani, mărul discordiei fiind moştenirea lăsată de Dimitrie Cantemir.

Din păcate originalul Testamentului cantemirian, fie că s-a pierdut, fie că nu a fost încă descoperit, iar copiile ulterioare cunoscute şi publicate ale acestui document istoric sunt datate diferit; astfel, a apărut în mod firesc întrebarea: când şi în ce împrejurări şi-a întocmit Dimitrie Cantemir diata de departajare a averii sale? În cele ce urmează ne propunem să venim şi cu anumite considerente care ne-ar apropia într-o anumită măsură de data cât mai exactă, locul şi împrejurările în care a fost scris Testamentul.

Deşi ar părea aspectul examinat unul minor, totuşi ţinem să vărsăm mai multă lumină asupra acestui act final al vieţii renumitului nostru cărturar, căci este vorba de biografia sa, cât şi de relaţiile sale de moştenire cu urmaşii săi direcţi şi de oameni din anturajul său apropiat.

Textul documentului este cunoscut şi publicat de mai multă vreme, fiind inclus de Nicolai Bantâş-Kamenskii (strănepot pe linie maternă al lui Dimitrie Cantemir) în studiul său *Genealogia principilor Cantemir,* inclusă în ediţia bilingvă latino-rusă a lucrării lui Dimitrie Cantemir *Viaţa lui Constantin Cantemir*, Moscova, 1783 [7, p. 306-310]. Deşi Testamentul nu are vreo datare concretă, totuşi autorul studiului genealogic arată că ar fi fost întocmit la 28 septembrie 1722.

Pământeanul nostru, Ştefan Ciobanu, preluând Testamentul lui Dimitrie Cantemir conform referinţei după ediţia din 1783, nu-l datează şi îl plasează mai mult la întâmplare, necunoscându-i data întocmirii în *Anexa* de documente a lucrării sale *Dimitrie Cantemir în Rusia* [8, p. 138-141] între scrisoarea lui Ion Neculce către generalul Golovkin, din 27 noiembrie 1718, şi Diploma de membru al Academiei din Berlin, din 11 iulie 1714.

Colega noastră, Alina Felea, în studiul său, făcând referinţă la o scrisoare a lui Dimitrie Cantemir către A.V. Makarov, secretarul ţarului, din 23 iunie 1723 [9], în care principele se plângea de starea precară a sănătăţii şi de urmările nefaste care ar putea surveni în curând, autoarea ne sugerează fie şi indirect, că prealuminatul nostru învăţat şi-a întocmit Testamentul în vara anului 1723. În principiu, opinia nu este lipsită de temeiuri reale, deoarece asemenea scrisori ale lui Dimitrie Cantemir, în care, de rând cu alte probleme, se plânge şi de starea grea a sănătăţii sale şi în epistolele sale adresate Împărătesei Ekaterina, din 21 mai [10, p. 318, doc. 145] şi lui Petru I din 6 iunie 1723 [10, p. 319, doc. 146].

Victor Ţvircun a reluat textul Testamentului fostului domn moldovean după studiul lui Nicolai Bantâş-Kamenskii, citat mai sus, iar traducerea – după Ştefan Ciobanu, dar îl datează în ediţia sa din Sankt Petersburg (2010) cu lunile „octombrie-noiembrie 1722" [10, p. 326-329, doc. 151], iar în altă ediţie din Brăila–Bucureşti (2020) cu „octombrie-noiembrie 1723" [11, p. 389-392], ceea ce ne-ar duce spre gândul că la această din urmă dată ar fi fost mai curând întocmită vreo copie de pe originalul Testamentului.

Recent, aceiaşi dată a întocmirii Testamentului, de 28 septembrie 1722, o indică Lilia Zabolotnaia, care publică o copie ulterioară autentificată a documentului în cauză cu varianta fotografică după un dosar din Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, fondul 1374 „ Cantemireştii (Кантемиры)" [12], care mai curând fusese depusă în arhivă împreună cu alte documente ale cantemireştilor după decesul celui din urmă fiu, Şerban. Examinând această fotografie a documentului, noi observăm că acest act nu are o dată concretă. În schimb, la textul transliterat al copiei Testamentului aflăm încă un aliniat final, care, după noi, constă din două componente. Primul se pare ar fi semnătura transliterată a lui Dimitrie Cantemir: „Раб Вашего Величества

до смерти верный князь Димитрий Кантемир" (trad.: Robul Majestății Voastre, până la moarte credincios kneaz Dimitrii Cantemir), după care urmează a doua componentă: „Подлинная духовная имеется в Санкт-Петербурге, в оставшихся секретных делах, 1722 года сентября 28 дня" (trad.: Diata originală se află la Sankt-Petersburg, rămasă în dosarele secrete, anul 1722 septembrie ziua 28). Se pare că aceste două componente finale erau pe altă filă, care cuprindea semnătura personală a testatarului, precum și o notă ulterioară lăsată de o persoană din anturajul imperial și nu fac parte din copia fotografică a Testamentului, la care neam referit mai sus. Acest detaliu final deosebit de important din nou lasă o umbră de îndoială în privința datei întocmirii documentului.

În aceiași arhivă din Moscova (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei) a fost identificată de istoricii români, ante 1970-1980 și depusă ca microfilm la Arhivele Naționale a României, o altă copie a Testamentului lui Dimitrie Cantemir, păstrată în fondul 68 „Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia (Сношения России с Молдавией и Валахией из фондов Посольского приказа)" și publicată de Cristian și Alexandra Brutaru, în 2023 [13], ca fotocopie pe trei file pe aversul cărora este imprimat sigiliul: „Arhiva Principală a Ministerului Afacerilor Externe din Moscova" („Моск[овский] Гл[авный] Архивъ М[инистерства] И[ностранных] Д[ел])" [14].

Comparând fotocopiile din fondurile arătate mai sus, observăm că ele au fost făcute de două persoane diferite și la date diferite, mai curând ante 1739, când izbucnise conflictul partajării moștenirii lui Dimitrie Cantemir între urmașii săi și cea de-a doua soție, Anastasia. Și această din urmă copie nu conține data concretă a întocmirii Testamentului în original, deși alcătuitorii albumului aduc aceiași dată, 28 septembrie 1722, dar fără repere documentare. Cu toate că ambele copii reproduc textul Testamentului, în cea de-a doua, acordul final al documentului este trecut la punctul 12.

Colegul nostru de breaslă, Ștefan Lemny, prezentând la Iași, în octombrie 2023, o comunicare cu ocazia aniversării de 350 de ani de la naștere Principelui și publicată recent [15, p. 23-38], deși analizează minuțios acest Testament nu vine, se pare din prudență profesională, cu vreo datare concretă a întocmirii acestuia.

Din informațiile pe care le avem la dispoziție, constatăm că Dimitrie Cantemir a început să resimtă, de prin a doua jumătate a anului 1721 (14 august) și începutul celui următor (14-25 ianuarie, 1-2 și 28 februarie, 9 aprilie) [16, p. 203, 211, 2012, 215], pe când se afla la Petersburg apoi la Moscova, agravări ale sănătății pe care le aflăm relatate de Ivan Ilinskii, secretarul său personal [17, p. 109-119]. Treptat atras în activitățile de pregătire a Campaniei persane își revine, căci în primăvara și vara anului 1722 îl aflăm deosebit de activ implicat în mersul aceleiași acțiuni țariste pe Volga și Marea Caspică. Totuși, călătoria deosebit de îndelungată și condițiile climaterice ale verii sudice au avut urmări grave asupra stării de sănătate a principelui, încât pe drumul de întoarcere de la orașul Derbent (7 septembrie 1722) [16, p. 170], punctul cel mai de sud de pe țărmul caucazian al Caspicii unde ajunsese el, sănătatea acestuia s-a agravat mult. O primă informație în această privință o aflăm, fie și destul de vag formulată, din Prima Biografie a lui Dimitrie Cantemir, scrisă în limba latină, în 1726, de Antioh Cantemir fiul și Ivan Ilinskii [18, p. 840-844], în care aceștia arătau precum că: „În expediția derbentiană în Persia, ... boala numită diabet l-a doborât în 1722, datorită căreia s-a și stins (după ce l-a chinuit un an și jumătate) în anul 1723" [18, p. 336].

În altă Biografie a lui Dimitrie Cantemir, de astă dată mult mai detaliată întocmită în limba franceză (prin 1732) de Antioh fiul, pe când pregătea ediția engleză a Istoriei Imperiului Otoman (publicată la Londra, 1734) [19], se arăta *că* „Sur le retour de Derbent, en arivant à la rivière Soulac, on s'aperçut que la maladie de Demetrius étoit un diabethes; et peu après, la grande quantité d'urine qu'il faisoit tous les jours l'affoiblit tellement qu'il n'étoit plus en état de monter à cheval & se croyant près de la mort îi fit son Testament qu'il donna en main propre à l'Em-

pereur qui en étoit nomme l'executeur, et le tuter de ses enfants ... " (trad.: „Pe drumul de întoarcere de la Derbent, ajungând la râul Sulac [conform notelor lui Ivan Ilinskii – la 18 septembrie 1722], Principele s-a simțit foarte rău și deosebit de slăbit, fiindu-i pusă diagnoza, că ar fi bolnav de diabet; puțin după aceasta el a pierdut o mare cantitate de urină [s-a deshidratat] și din zi în zi s-a simțit tot mai slăbit, încât nu putea nici pe cal să urce și crezând că e în fața morții a făcut Testamentul său, pe care l-a dat în mâinile proprii ale Împăratului pe care l-a numit executor și tutore ai copiilor săi ..." [20, p. 218] (sublinierea noastră). Apreciindu-și starea de sănătate ca una deosebit de critică, or, până atunci o asemenea agravare Principele nu avusese niciodată, anume în acele zile, pe țărmul caucazian, Dimitrie Cantemir a hotărât să-și scrie Testamentul [20, p. 218-219]. Conform informațiilor lui Ivan Ilinskii și ale lui Dimitrie Cantemir personal, ei au rămas în tabăra de la râul Sulak până la 26 septembrie [21], când principele nostru, fiind bolnav, a fost vizitat, pe 21 septembrie, de „Amiralul [Feodor Matveevici Apraksin – n.n.] și Piotr Andreevici Tolstoi care s-au întreținut cu principele vreo 2 ore în timpul serii", iar pe 24 septembrie „Majestatea Sa imperială a fost la noi după amiază timp de o oră", bucurându-se de mici atenții din partea acestora și în celelalte zile de aflare la râul Sulak [16, p. 234]. După câte se vede, când criza de sănătate s-a mai diminuat, în zilele de 22-23 septembrie, Cantemir a dictat o scrisoare soției sale Anastasia [16, p. 234], în care se prea poate, îi descria dificultățile și suferințele prin care trecea în drumul de întoarcere de la Derbernt, după care și-a întocmit și Testamentul, fapt despre care i s-a destăinuit Împăratului, care-l vizitase la 24 septembrie, or, chiar în acest act (punctul 10) apare fraza „dacă se va întâmpla să mă sfârșesc în drum ..." [11, p. 393, doc. 165] detaliul prin care principele își exprima temerea. Putem doar presupune, că Petru I l-ar fi povățuit, totuși, să-l înmâneze personal Împărătesei, deoarece documentul era adresat anume Ekaterinei, pe care el a desemnat-o drept executoare a diatei sale, or, aceasta începe prin sintagma „Preamilostivă Suverană Împărătească ...", după care urmează cele 11 puncte testamentare, care se încheie prin exprimarea speranței „că serviciile mele credincioase nu vor fi uitate, și copiii mei nu vor fi lăsați și îndepărtați ..." [22]. Faptul că la 25 septembrie precum arată Ivan Ilinskii: „Кн[я]зь наш к Императрице ездил за своею нуждою в вечеру." (trad.: În timpul serii principele nostru a fost la Împărătească cu o trebuință personală [23, p. 172, 23], și Cantemir care nota în Jurnalul său „Я ездил к Императрице за своею нуждою" (trad.: Eu am fost la Împărătească cu o chestiune de interes personal) [11, p. 396, 400], fiind vorba, mai curând după noi, despre înmânarea Testamentului său Împărătesei.

Prin urmare, în condițiile când pe țărmul caucazian starea sănătății lui Dimitrie Cantemir s-a agravat, ca niciodată până atunci, el s-a văzut nevoit, la 22-23 septembrie 1722, să-și scrie Testamentul, iar la 25 septembrie să-l înmâneze Împărătesei Ekaterina. Faptul că anume pe țărmul caucazian a fost întocmit Testamentul răzbate și din conținutul documentului, căci principele se vede că nu a avut cu sine nici un document de proprietate asupra moșiilor sale, care de regulă se enumerau în alcătuirea unor asemenea acte. Pe lângă aceasta, numai datorită faptului că soția sa Anastasia nu se afla alături de el (care rămăsese la Astrahan), putea să scrie detașat precum că el nu pretinde la nici o proprietate a ei, pe care i le-au lăsat drept zestre părinții și totodată nu indica vreo cotă parte din moșiile sale pe care i-ar lăsa-o moștenire. Or, anume această din urmă circumstanță a generat ulterior litigii și neînțelegeri îndelungate între copiii principelui din prima căsătorie cu Casandra Cantacuzino și cu Anastasia, cea de a doua soție a sa, care sunt dezbătute și în cercetările din ultima vreme [24, p. 76-106]. Ar putea pune punct acestei discuții doar descoperirea originalului cantemirian al Testamentului, care mai curând trebuie căutat în fondurile acumulate în urma activității Împărătesei Ekaterina I a Rusiei.

În Anexă aducem două copii manuscrise din Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 68 și 1347 și o traducere

proprie în limba română, ținându-se cont de experiența lui Ștefan Ciobanu și Alina Felea în tălmăcirea documentului.

Cel din urmă „**Testament științific** lăsat de Cantemir poporului său" [25, p. 255] ține, după noi, de întreaga sa moștenire cărturărească pe care a elaborat-o de-a lungul vieții. Toți biografii lui Dimitrie Cantemir, printre care și noi, arată că încă din adolescență și primă tinerețe el era înconjurat în casa părintească de cărți și arme și că instruirea sa s-a făcut sub îndrumarea lui Ieremia Cacavelas. Pe atunci, atât fiul de domn, cât și îndrumătorul său vedeau încheierea studiilor prin redactarea unei lucrări în care el să-și demonstreze amploarea și profunzimea cunoștințelor acumulate. Drept urmare, sub supravegherea aceluiași învățat călugăr grec a întocmit lucrarea „DIVANUL sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea sau Giudețul Sufletului cu Trupul, prin de truda și de osteneință iubirea a lui Ioan Dimitrie Constantin-voievod. Întâiu izvodit și de iznoavă din Vechiul și Noul Testament, în slava și folosința moldovenescului neam, în vremile a măriei-slale blagocestivului, prealuminatului Moldaviii oblăduitoriu Ioan Antioh Constamtin-voievod. Alcătuit, turma a pravoslavnicului moldovenescului nărod de preaosvințitul părintele Savva, Arhiepiscopul și Mitropolitul Sucévii otcârmuindu-să. Iară cu osirdiia și epitropiia cinstitului și blagorodnicului boiar, dumnealui Lupul Bogdan hatmanului, s-au tipărit în orașul scaunului domniii, în Iași. Vă leat de la Adam 7206, iară de la mântuința lumii 1698, meseța avgust, 30. Și s-au tipărit prin osteniala smeriților și mai micilor Athanasie ieromonahul și Dionisie monahul, moldovénii", pe care a publicat-o în limbile română și greacă (sublinierea noastră). Chiar din titlul extins al acestei scrieri tânărul Dimitrie era conștient că lasă această carte drept moștenire poporului său: „în slava și folosința moldovenescului neam". Poate încurajat de acest prim succes și stimulat de înțeleptele aprecieri ale învățatului său dascăl Ieremia Cacavelas dar și înconjurat de un mediu prielnic atât în Moldova, pe când fratele său Antioh era domn, dar și cel de la Constantinopol unde a putut în libertate deplină să-și continue studiile și să-și aprofundeze cunoștințele în cele mai diverse domenii, departe de grijile lumești, încât s-a pomenit în fața faptului că domeniul creației cărturărești îi este deosebit de atractiv și plăcut pentru el, s-a revărsat prin alcătuirea și întocmirea altor tratate etico-morale și folosofice (*Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago,* cc. 1700*; Ioannis Baptistae Van Helmont. Phisices universalis doctrina et christianae fidei congrua et necessaria philosophia,* 1700–1701; *Compendiolum universae logices institutionis,* 1700–1705*),* muzicale *(Kitâb-ı 'ilmü'l mûsikî'alâ vechi'l hurûfât (Kantemiroğlu Edvârı), cc.* 1695–1700) și chiar literare (*Istoria Ieroglifică*, 1705). Din păcate acestea elaborări au rămas mai multă vreme în manuscris, fiind valorificate și receptate în cultura românească mult mai târziu.

După stabilirea sa în Rusia, după 1711, dar mai ales după strămutarea la Moscova, în 1713, nefiind atras în activități publice până în 1720, Dimitrie Cantemir s-a concentrat din nou asupra îndeletnicirilor sale științifice, întocmind și finalizând unul după altul o serie dintre cele mai importante tratate: *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus; Historia Moldo-Vlahica; Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae; Vita Constantini Cantemyrii, cognomento Senis, Moldaviae Principis; Hronicul Vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor; Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Ottomanicae; Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane,* precum și o serie de scrieri de proporții mai mici.

Deosebit de pregnant răzbate conștiința de patriot și om de știință care dorește să lase tot ce a scris drept moștenire celor de un neam cu el, Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* arăta că a căutat „a îndeplini pravila și învățătura lui Platon, carea poroncește: Non solum nobis, sed et patriae ...", adică „Nu numai pentru folosul nostru, ce și pentru a patriii ceva să slujim ..." [26, p. 19-20, 221]. Spre sfârșitul vieții, Cantemir ajunge la concluzia că este „cu strâmbătate ... și cu păcat" să lase ca „lucrările noastre de ciia înain-

te mai mult streinii decât ai noştri să ştie" [26, p. 222] şi drept urmare traduce din limba latină în „limba noastră românească" *Hronicului* ..., intenţionând, ca în timp, să facă acelaşi lucru şi cu *Descriptio Moldaviae*, lucrări pe care nădăjduia să le publice cât mai curând [27, p. 109-114].

Valoarea scrierilor lui Dimitrie Cantemir au conştientizat-o savanţii germani de la Academia din Berlin, cei din anturajul său din Sankt-Petersburg [28, p. 254-266], ba chiar şi însuşi Petru I ţarul Rusiei. După decesul marelui cărturar, întreaga sa moştenire ştiinţifică a rămas în custodia fostului său secretar Ivan Ilinskii [29, p. 109-127], apoi şi a fiului său mai mic – Antioh. Acesta din urmă, pe măsură ce se maturiza, a înţeles că tot ce a rămas de la tatăl său este deosebit de important sub aspect cognitiv şi neapărat trebuie să fie publicat ca să fie cunoscut de întreaga comunitate ştiinţifică şi politică din Europa. De altfel, *Biografia* lui Dimitrie Cantemir, alcătuită în 1726 de Ivan Ilinskii şi Antioh Cantemir, aceştia au fost primii care au completat-o cu o listă de lucrări ale principelui. Ajungând cu misiuni diplomatice din partea Curţii Imperiale ruse la Londra, apoi şi la Paris, Antioh a editat *Istoria Imperiului Otoman* în traducere engleză (1734–1735) şi franceză (1743). Tânărul prinţ a întreprins acţiuni de a edita şi *Descriptio Moldaviae,* reuşind să publice doar *Harta Moldovei*, întocmită de Dimitrie Cantemir ca anexă la *Descriptio* ... [30, p. 559-567]. Moartea prematură a lui Antioh a zădărnicit realizarea altor proiecte editoriale, dar prin ceea ce a reuşit, a aprins interesul cercurilor savante şi politice din Occident faţă de moştenirea cantemiriană. La început, prin ediţii străine, apoi şi prin traduceri româneşti în sec. XVIII-XIX, opera lui Cantemir ajunge şi în mediul cultural românesc, unde treptat s-a ajuns la conştiinţa că marele nostru învăţat a lăsat o vastă moştenire ştiinţifică, filosofică, culturală – un adevărat testament pentru generaţiile viitoare ale neamului său.

Note şi referinţe bibliografice:

1. *Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV-începutul celui de al XVIII-lea.* Documente şi materiale în trei volume. Vol. III (1673-1711), Moscova, 1970, nr. 113, în l. rusă, 323-327; în traducere, p. 327-331.

2. Aici şi în continuate în paranteze pătrate sunt date explicaţiile autorilor.

3. Cantemir Dimitrie, *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei.* Studiul introductiv, note şi iconografie de Andrei şi Valentina Eşanu, traducere din limba latină de Dan Sluşanschi. Chişinău: Ştiinţa, 2019.

4. *Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV-începutul celui de al XVIII-lea.* Documente şi materiale în trei volume. Vol. III (1673–1711), Moscova, 1970, nr. 113, p. 329.

5. Eşanu, Andrei. *Structuri centrale de stat şi ecleziastice ale Ţării Moldovei în aria de interese imperiale ruse (sec. XVIII – mijl. sec. XIX)*, în vol. *Antecedente şi împliniri ale Marii Uniri.* Editor Victor Spinei, Bucureşti, Ed. Academie Române, 2020, p. 255-262.

6. La 15 mai 1807 „Serdarul Panaite Păun, ispravnicul Olaturilor Basarabiei" (*Documente privitoare la istorie Ţării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc din 1806–1812*, Vol. 1 noiembrie 1806 – iulie 1808. Ed-a a II-a, coord. D. Dragnev, L. Svetlicinâi, Bacău, 2016, doc. nr. 51, p. 49-50; la 17 martie 1808 „ispravnicilor olatului Basarabiei" (*Ibidem*, doc. nr. 199, p. 177-178; doc. 290, p. 271-272; doc. nr. 282, p. 265; doc. nr. 318-319, p. 292-293; doc. nr. 321, p. 296; doc. 333, p. 306; doc. nr. 368, p. 345).

7. [Бантыш-Каменский, Н.Н.]. *Родословие князей Кантемиров***,** в кн.: Беер [Феофил Сигфрид]. *История о жизни и делах молдавскаго государя Константина Кантемира, с российским переводом и с приложением родословия кнезей Кантемиров,* Москва, Унив[ерситетская] тип[ография], 1783, с. 306-310.

8. Ciobanu, Ştefan, *Dimitrie Cantemir în Rusia***.** În: *Analele Academiei Române*, mem. Secţ. Literare, Ser. III, tom. II, mem. Bucureşti, 1924, nr. LXVI, p. 138-141.

9. Felea, Alina. *Testamentele Cantemireştilor. Studiu de caz (sec. XVIII-lea – încep. sec. al XIX),* în *Tyragetia. Istorie. Muzeologie*. Seria nouă, Chişinău, 2011, vol. V (XX), nr. 2, p. 166, 174-177. Vezi doc. cu data corectă 23 iulie 1723 la Пекарский П.П., *Наука и литература в России при Петре Великом*, том. I, Спб., 1862, с. 576-577. Цвиркун, В. *Димитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах, Санкт-Петербург*, 2010, с. 320, док. 147. Scrisoarea a fost preluată în traducere şi în literatura istorică românească de Ciobanu, Ştefan, *Dimitrie Cantemir în Rusia***,** în *Analele Academiei Române*, mem. Secţ. Literare, Ser. III, tom. II, mem., Bucureşti, 1924, nr. LIX, p.508. În Extras, Buc. 1925, doc. nr. LIX, p. 128. Iorga Nicolae, *Scrisori de domni. Scrisori de boieri*, Ed-a a doua. Vălenii de Munte, 1925, p. 298.

10. Цвиркун, В. *Димитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах. Санкт-Петербург*, 2010, с. 318, док. 145; с. 319, док. 146; с. 32-329, док. 151.

11. Țvircun, V. *Moștenirea epistolară a lui Dimitrie Cantemir*. Seria Documente privind Istoria Românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, Ser. 3-a, vol. III, București–Brăila, 2020, p. 392-394., doc. 165, în limba rusă, p. 389-392; p 393, doc 165; p. 396, 400.

12. Российский Государственный Архив Древних актов СССР (РГАДА), Фонд 1374,„*Кантемиры*" оп. 1, д. 142, лл. 301-303. Copie. Заболотная Лилия, Известная и неизвестная история жизни дочерей Дмитрия Кантемира – Мария Кантемир и Екатерина-Смарагда Голицына / Zabolotnaia Lilia, The Known and Unknown Life Story of the Daughters of Dimitrie Cantemir – Maria Cantemir ang Ekaterina-Smaragda Golitsyna (Сборник статей, документов и иллюстраций), Кишинев, 2020, с. 234-240, foto, p. 241-245.

13. *Dimitrie Cantemir 300* [Album]. Editori Cristian Brutaru și Alexandra Brutaru, București, 2023, p. 77-82. Alcătuitorii ediției arată că această fotocopie a fost preluată din *Arhiva Națională a României*, SANIC, colecția *Microfilme Rusia*, rola 17, cc. 59-63.

14. Российский Государственный Архив Древних актов СССР (РГАДА), Фонд 68 „*Сношения России с Молдавией и Валахией (коллекция) из фондов Посольского приказа. Посольской канцелярии, Колллегии иностранных дел*". 1718–1719 гг., *оп*. 1. Книги и дела 1574–1711 гг., д. 11 (1711–1739 гг.), лл. 15-17. Copie.

15. Lemny, Ștefan. *Testamentul lui Dimitrie Cantemir*. În: *Dimitrie Cantemir – 300. Lucrările Simpozionului Internațional „Dimitrie Cantemir", 9-11 noiembrie, 2023, Iași.* Editori Pr. prof. univ. dr. Ion Vicovan, Pr. lect.univ. dr. Cristian-Alexandru Barnea, dr. Eduard Rusu, Iași: Doxologia, 2025, p. 23-38.

16. Vezi *Ivan Ilinskii. Notationes quotidianae/ Повсядневные записки [1721–1730].Traducere în limba română*. În: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii),* Chișinău, Editura USM, 2023, p. 203, 211, 212, 215, 234.

17. Vezi Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Personalitatea și activitatea lui Ivan Ilinskii.* În: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii),* Chișinău: Editura USM, 2023, p. 109-119.

18. *Biografia lui Dimitrie Cantemir (1726).* În: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii),* Chișinău: Editura USM, 2023, p. 335-338. Note și comentarii de Andrei și Valentina Eșanu. Apud Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*. În: *Studii. Revistă de istorie*, București, tom. 22, 1969, nr. 5, p. 840-844, anexa 4; p. 336.

19. Întitulată „*La Vie du Prince Demetrius Cantemir écrite de la main propre d'Antiochus Cantemir, son fils cadet, ministre plen[ipotentiaire] de sa majesté czarienne à Londres*", f. 1^{v}-18^{v} text legat împreună cu manuscrisul latin al *Istoriei Imperiului Otoman,* descoperit de acad. Virgil Cândea în Biblioteca Houghton Harvard University, Cambridge, din SUA, facsimil publicat la București, 1999, p. LV.

20. Cândea, Virgil. *La vie de Prince Demetrie Cantemir, écrite par son fils Antioh. Texte intégral d'après le manuscris original de la Houghton Library*, dans *Revue des études sud-est européennes*, Bucarest, XXIII, 1985, nr. 3, p. 218-2019.

21. Din cauza amenajării unui pod de trecere.

22. Felea, Alina. *Testamentele Cantemireștilor. Studiu de caz (sec. XVIII-lea – începp. sec. al XIX).* În: *Tyragetia. Istorie. Muzeologie*. Seria nouă, Chișinău, 2011, vol. V (XX), nr. 2, p. 176-177. Țvircun, V. *Moștenirea epistolară a lui Dimitrie Cantemir*. Seria Documente privind Istoria Românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, Ser. 3-a, vol. III, București–Brăila, 2020, p. 393, doc. 165.

23. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii).* Chișinău: Editura USM, 2023, p. 172, 234.

24. Заболотная, Лилия. Известная и неизвестная история жизни дочерей Дмитрия Кантемира – Мария Кантемир и Екатерина-Смарагда Голицына / Zabolotnaia Lilia, The Known and Unknown Life Story of the Daughters of Dimitrie Cantemir – Maria Cantemir ang Ekaterina-Smaragda Golitsyna (Сборник статей, документов и иллюстраций). Кишинев, 2020, с. 76-106.

25. Ivașcu, George. *Istoria literaturii române*. București, 1963, p. 255.

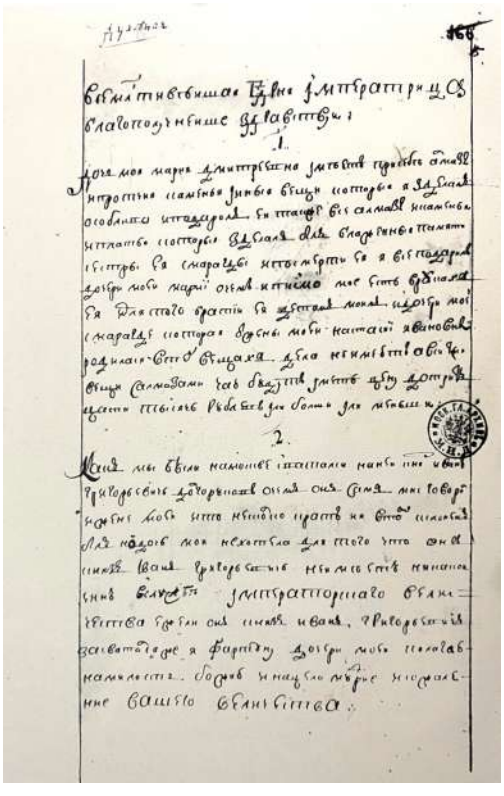
26. Cantemir, Dimitrie. *Opere. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Repere cronologice, studiu introductiv, text stabilit, glosar și indici de Stela Toma. Chișinău: Știința, 2016, p. 19-20, 221, 222.

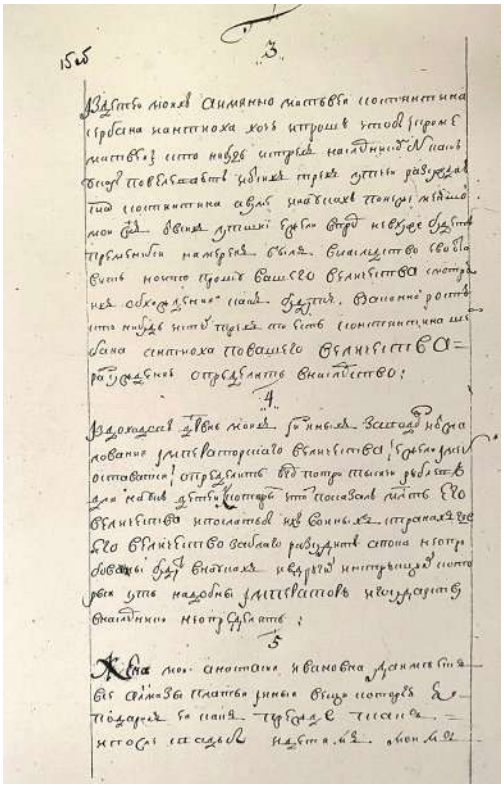
27. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina*, Primele proiecte reușite și tentative eșuate de editare a operelor lui Dimitrie Cantemir în Rusia.* În: „Revista de Istorie a Moldovei", Chișinău, 2016, nr. 2, p. 109-114.

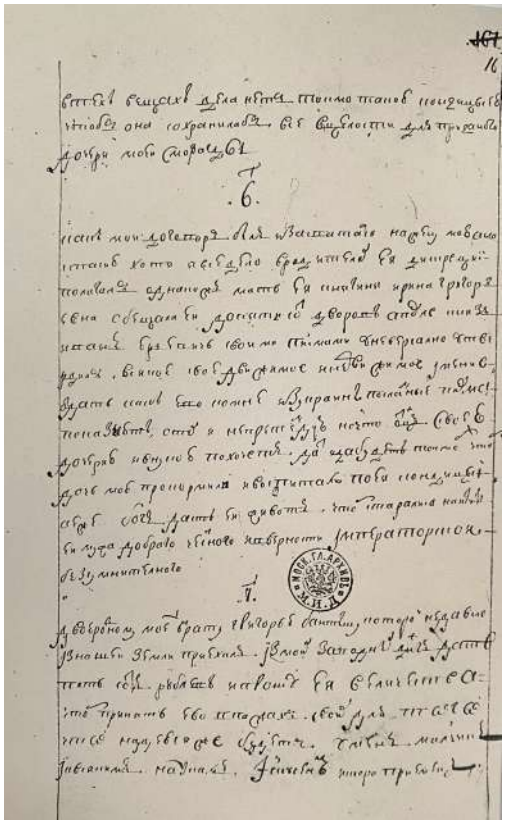
28. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Dimitrie Cantemir și Academia de Științe din Berlin*. În: *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII–XVIII)*. Chișinău: Știința, 2008, p. 254-266.

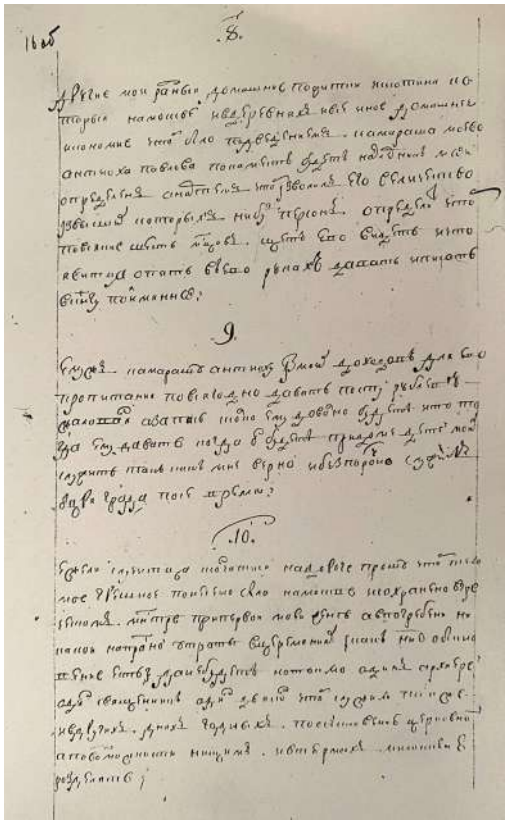
29. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina*, Secretarul personal al lui Dimitrie Cantemir – Ivan Ilinskii și Zâlnicul său*, în *Idem, Dimitrie Cantemir văzut de aproape. (Zâlnicul lui Ivn Ilinskii).* Chișinău: Ed. USM, 2023, p. 109-127.

30. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina, *Antioh Cantemir – propagator al operelor tatălui său.* În: *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*. Chișinău: Știința, 2008, p. 559-567.

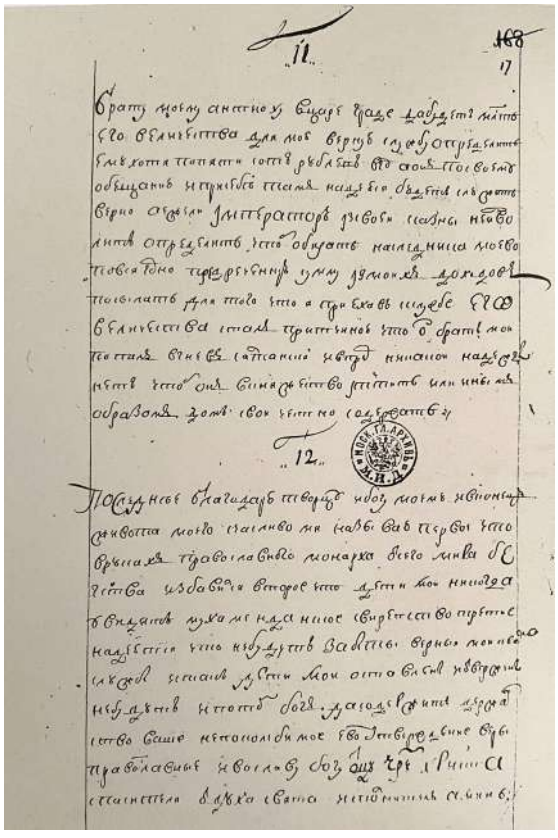

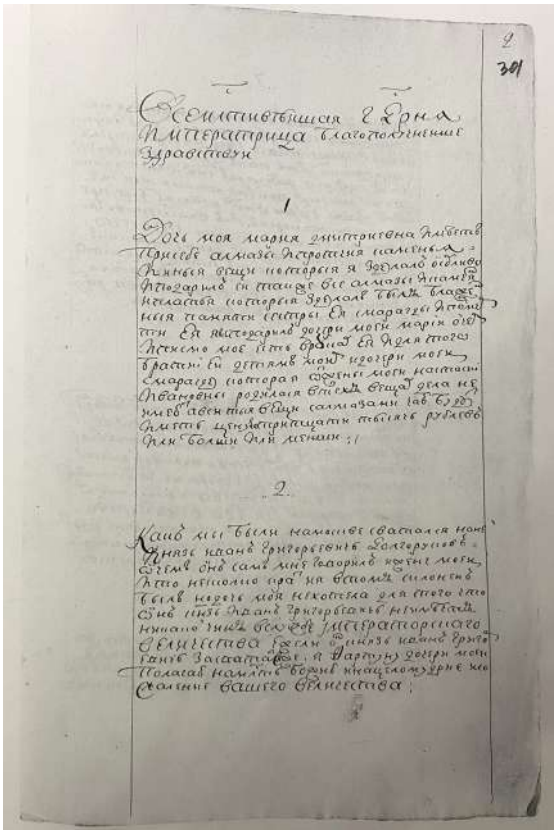

După: Dimitrie Cantemir 300 [Album]. Editori Cristian Brutaru şi Alexandra Brutaru, Bucureşti, 2023, p. 77-82. Alcătuitorii ediţiei arată că această fotocopie a fost preluată din Arhiva Naţională a României, SANIC, colecţia Microfilme Rusia, rola 17, cc. 59-63.

Anexa I. Clişeu al copiei Testamentului lui Dimitrie Cantemir (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 68 „Relaţiile Rusiei cu Moldova şi Valahia”, inv. 1, dos. 11, f. 15-17).

Anexa I. Clișeu al copiei Testamentului lui Dimitrie Cantemir (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 68 „Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia”, inv. 1, dos. 11, f. 15-17).

Anexa II. Clișeu al primei pagini a copiei Testamentului lui Dimitrie Cantemir (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 1374 „Cantemireștii”, inv. 1, dos. 142, f. 301).

IV
[Traducere]

Preamilostivă Stăpână Împărăteasă,
Prosperitate și sănătate!

1. Fiica mea, Maria Dmitrievna are la sine diamante şi alte pietre şi alte lucruri pe care eu le-am făcut în mod deosebit şi i le-am dăruit ei; deasemenea toate diamantele, pietrele și hainele pe care le făcusem întru fericita pomenire a surorii ei Smaragda şi pe care după moartea ei, toate i le-am dăruit fiicei mele Maria, în privința cărora are și scrisoarea mea în mâinile ei; pentru ca fraţii ei, copiii mei și fiica mea Smaragda, pe care o am născută de soția mea Anastasia Ivanovna, în acele lucruri să nu aibă nici o treabă. Toate aceste lucruri cu diamante, care ar valora până la treizeci mii de ruble, ori mai mult, ori mai puțin.

2. Pe când eram la Moscova, a cerut-o în căsătorie [pe Maria] kneazul Ivan Grigorievici Dolgorucov, fapt despre care el personal mi-a spus de câteva ori mie și soției mele; eu eram înclinat spre aceasta, dar fiica mea n-a voit, deoarece kneazul Ivan Grigorievici nu deținea nici un rang în slujba Alteței Imperiale. Dacă kneazul Ivan Grigorievici o va cere în căsătorie, îi las destinul fiicei mele în mila lui Dumnezeu, la discreția compasiunii neprihănite a Alteței Voastre.

3. Dintre copiii mei şi anume Matei, Constantin, Șerban și Antioh vreau, și rog ca (în afară de Matei), cineva din ceilalți trei moștenitori să fie, precum legile îndrumă, și dintre aceștia trei îl consider mai bun pe fiul Constantin, iar prin capacitate mintală și științe cel mai bun dintre toți ar fi fiul meu mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimba în rău, am avut intenția să-l las pe el moștenitor, dar și în aceasta rog Alteța Voastră, în dependență de aceea cum se vor comporta, de cum vor ajunge la vârsta prevăzută de lege, atunci din cei trei, adică Constantin, Șerban, Antioh, să-l determinați moștenitor conform considerației Alteței Voastre.

4. Din veniturile satelor mele, din alte între-

prinderi şi din leafa oferită de Alteţea Imperială (dacă va mai rămânea) să fie repartizate câte trei mii de ruble pe an pentru instruirea copiilor, pe care o va găsi de cuviinţă prin mila Alteţea Voastră, şi poate chiar să-i trimită în alte ţări, unde va găsi de cuviinţă Alteţea Voastră. Şi până când nu vor fi puşi la încercare în ştiinţe şi alte instruiri, care ar fi de folos Împăratului şi Statului, să nu fie rânduiţi ca moştenitori.

5. Soţia mea Anastasia Ivanovna să aibă toate diamantele, veşmintele şi alte lucruri pe care i le-am dăruit ei atât până, cât şi după nuntă şi copiii mei să nu aibă nicio treabă cu acele lucruri, doar cu o condiţie, ca ea să păstreze toate în întregime pentru zestrea fiicei mele Smaragda.

6. În conformitate cu înţelegerea pe care am avut-o eu pe când am peţit-o pe soţia mea Anastasia, deşi eu am lăsat totul la discreţia părinţilor ei, cu toate că mama ei kneaghina Irina Grigorievna, i-a făgăduit până la cinci sute de curţi [ţărăneşti], dar după aceasta kneazul Ivan Iurievici prin scrisorile sale a întărit îndeobşte toate proprietăţile sale mobile şi imobile să fie date (arată la fel ca şi în scrisorile sale trimise mie din Ucraina) la acelea eu nu pretind. Dar ceea ce va voi tatăl cu fiica sa să-i dea şi nepoatei sale, să fie spre întreţinerea şi educaţia fiicei mele conform condiţiilor ei, şi dacă Domnul îi va da viaţă, să se străduie să-i găsească un bun soţ, onest şi fidel somităţii împeriale.

7. Vărul meu Grigorie Bantâş, care nu demult a venit din ţara noastră, din banii întreprinderilor mele să i se dea cinci sute ruble, şi rog pe Alteţea Voastră, să fie primit între pajii săi, întrucât nădăjduiesc că va fi un băiat deştept şi va fi iscusit în înalte ştiinţe, pe care le va însuşi repede.

8. Celelalte case ale mele, lucruri casnice şi animale care se găsesc la Moscova şi în sate, şi toată cealaltă avere casnică să fie pusă sub răspunderea cămăraşului meu Antioh Pavlov, până când va fi determinat moştenitorul meu, între timp să binevoiască Alteţea Voastră ca dintre cei veniţi [din Moldova] să aleagă pe cineva [ca executor testamentar], care la fiecare şase luni să vadă evidenţa [bunurilor, veniturilor şi cheltuielilor] dusă de acesta, şi de va veni [cel angajat] de fiecare dată să i se dea lui în mână [remunerarea] şi fiecare persoană să fie înregistrată în cartea de evidenţă.

9. Cămăraşului Antioh să i se dea din veniturile mele remunerare pentru întreţinere câte o sută ruble anual, iar din rezerve, cât va avea nevoie, şi aceasta să i se dea doar cât va fi pe lângă casă în slujba copiilor mei, aşa cum mi-a slujit mie cu credinţă şi neprihănire de la Ţarigrad şi până în prezent.

10. De s-ar întâmpla să mor în drum, vă rog ca păcătosul meu corp să fie dus la Moscova şi să fie înmormântat în mănăstirea grecească lângă prima mea soţie. La ceremonialul înmormântării mele să nu fie făcută nici o cheltuială zădarnică (cum este obiceiul acuma), slujindu-se doar cu un Arhiereu, un preot şi un diacon, de asemenea şi în celelalte zile în cursul anului să se facă după obiceiul bisericesc şi după putinţă să se împartă milostenie cerşetorilor şi prin închisori.

11. Fratelui meu Antioh din Ţarigrad să fie în mila Alteţii Sale. Pentru a mea slujbă credincioasă, lui să i se repartizeze măcar câte cinci sute de ruble pe an, iar el potrivit promisiunii şi jurământului său sper că Vă va sluji acolo cu credinţă. Dacă împăratul nu va binevoi să-i stabilească din visteria sa, apoi adunând din veniturile mele moştenitorul meu să-i trimită anual suma arătată; aşa cum eu trecând în slujba Alteţei Sale am fost cauza căderii sale sub mânia Sultanului, şi pe viitor nu există nici o nădejde că va putea să meargă în Principat, sau altfel să-şi întreţină cinstit casa lui.

12. În cele din urmă mulţumesc Ziditorului si Dumnezeului meu, că la sfârşitul vieţii mele mă pot considera fericit: în primul rând, pentru că am scăpat de necazurile acestei lumi in mâinile unui Monarh ortodox; în al doilea rând, că copiii mei niciodată nu vor vedea furia mahomedană; în al treilea rând, nădăjduesc, că nu vor fi uitate serviciile mele credincioase, şi astfel copiii mei nu vor fi părăsiţi şi respinşi. Şi, în cele din urmă, Domnul să ţină împărăţia Voastră neclintită, întru afirmarea credinţei pravoslavnice şi întru slava lui Dumnezeu-Tatăl, lui Hristos Mântuitorul şi Duhului sfânt, îndeplinitorul. Amin.

Citation: Eşanu, A.; Eşanu, V. „The Testaments of Dimitrie Cantemir". In: Dialogica. Cultural Studies and Literature Scientific Journal, 2026, nr. 2, p. 82-93. https://doi.org/10.59295/DIA.2026.2.09

Publisher's Note: Dialogica stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).